

"РОЛЬ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ"

Main Author: Валентина Титаренко
Position: доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання
Affiliation: Житомирський державний університет імені Івана Франка
Country: Україна

Анотація. У публікації проаналізовано роль історико-лінгвістичних дисциплін у формуванні національної ідентичності українців. Зосереджено увагу на основних питаннях, аналіз та вивчення яких сприяє актуалізації історичної пам'яті як потужного засобу збереження самобутності українців.

Ключові слова: національна ідентичність, історична пам'ять, історико-лінгвістичні дисципліни, етногенез, лінгвосистема.

Annotation. The publication analyzes the role of historical and linguistic disciplines in the formation of the national identity of Ukrainians. Attention is focused on the main issues, the analysis and study of which will contribute to the actualization of historical memory as a powerful means of preserving the identity of Ukrainians.

Key words: national identity, historical memory, historical-linguistic disciplines, ethnogenesis, linguistic system.

Мета. Проілюструвати роль дисциплін історико-лінгвістичного циклу в актуалізації історичної

пам'яті як надважливого й невід'ємного компонента у формуванні національної самобутності українців.

Тривалий час, потрапивши під вплив російської імперії, а потім і радянської системи, влада в українців у свідомості стирала історичний шлях, насаджувала різні ідеології: про невизнання українців як окремої нації, про східнослов'янську єдність, про однаковість у культурі між «трьома братніми народами», про спільність їхнього походження тощо. Виховання кількох поколінь поспіль у дусі історичного безпам'ятства призвело до того, що нині в багатьох українців, зокрема молодого покоління, потрібно виховувати власне почуття національної гідності та національної ідентичності.

Байдужість до всього національного виразно позначилася й на мові, що було наслідком багатостолітньої мовної політики: тривалий час значна частина українців надавала перевагу російській, українська ж лишалася на маргіналіях, між питомим і російським відповідниками обирався варіант останньої. Відмова від свого на користь іншомовного продовжує виявлятися й зараз: у культурі, у мові.

Науковці стверджують, що «національна ідентичність існує й тоді, коли зникає мова або інша важлива складова культурної ідентичності» [7, с. 5], прикладом наводячи євреїв, ірландців. Можливо, але за умови, якщо є інші

консолідуючі чинники – політичний, культурний та ін. Проте жоден із названих досі не став визначальним для українців. А культурний у свій час теж був просякнутий не-національним змістом, а все справжнє українське з нього викорінювалося. На наш погляд, для українців мова є одним із надважливих об'єднувальних чинників у національній ідентичності.

Нижче розглянемо, як на основі вивчення історико-лінгвістичних дисциплін у здобувачів формується історична пам'ять, яка відіграє на сучасному етапі одну з основних ролей у формуванні національної самобутності.

На важливості лінгвістичних дисциплін з історичним спрямуванням для актуалізації національної ідентичності аналізувала в публікаціях Т. Видайчук [1–4], роль історії вивчення вітчизняного мовознавства та старослов'янської мови в процесі фахового становлення вчителя-філолога описувала О. Довбня [5–6], значення мовної свідомості для визначення національної приналежності аргументовано доводила І. Фаріон [8] та інші науковці.

До циклу історико-лінгвістичних предметів на більшості філологічних факультетів належать історична граматика української мови, історія української літературної мови, старослов'янська мова. Названі освітні компоненти формують у здобувачів уявлення про розвиток

мови від найдавніших часів до сьогодні, про системність у мові, про взаємодію мов та багато інших питань. Поряд із знаннями про формування лінгвальної системи (динамічність, рухливість, взаємопов'язаність мовної структури тощо), здобувачі отримують уявлення про формування специфічних рис конкретної мови, якими вона протиставляється іншим мовам, коли такі ознаки з'явилися, на якій території, а відтоді однозначно можна говорити й про виокремлення конкретного етносу й протиставлення його іншим.

Вступні теми вищеназваних дисциплін передбачають розгляд питань походження української мови, її періодизації, поняття про праслов'янську мову та території її поширення, що допомагає усвідомити питання виокремлення української мови з праслов'янської, а не від давньоруської. Тому відомості з перелічених тем дозволяють усвідомити давнішність українців як етносу, аналізуючи міграцію давніх слов'ян, зрозуміти, що на території України давні племена мігрували найменше, що дає підстави вченим говорити про найперший осередок слов'янських племен на нашій території й міграцію звідси на інші землі.

Велика роль старослов'янської мови, як першої літературно-писемної мови слов'ян, в українській культурі виявляється в поширенні письма, релігії, книжності. Також паралельне функціонування її з українською на різних етапах

призводило до взаємодії їхніх систем.

Нині значна частина лексем і форм, властиві для українських пам'яток різного періоду, вийшли з активного вжитку або зазнали трансформацій. Цей аналіз дає студентам змогу усвідомити, що наявність такого мовного матеріалу в певний період не наслідок російськомовного впливу, а тогочасна особливість нашої лінгвосистеми, яка надалі зазнала різноманітних змін.

Вивчення історико-лінгвістичних дисциплін дозволяє розумітися в термінології називання мов – старослов'янська, церковнослов'янська, руська, давньоруська, давньокиївська, староукраїнська, слов'яноруська, слов'яноукраїнська, язичіє тощо.

Важливо знати різницю між термінами українська мова та українська літературна: літературна з'явилася пізніше, коли були написані перші писемні пам'ятки (києворуський період). Також варто відрізнити початок української літературної мови (XI–XII ст.) від періоду нової української літературної мови (мови І. Котляревського, Т. Шевченка). Тут часто спостерігаємо термінологічну неточність, називаючи початки української літературної мови з кінця XVIII століття, підкреслюють, що до цього часу наша мова не була представлена як літературна, перекреслюючи писемну спадщину попередніх століть.

На основі програмового матеріалу з історичної граматики української

мови та історії української літературної мови здобувачі усвідомлюють мовні риси, які були властиві нашій мові й характеризували її як окрему лінгвальну систему серед слов'янських мов, але через ідеологічні підходи за радянських часів були вилучені, на основі таких знань краще відбувається усвідомлення потреби окремих змін правописної системи української мови в новій редакції 2019 року.

Ще однією із проблем, на яку звертають увагу у вивченні дисциплін історико-лінгвістичного циклу, є питання приналежності давніх текстів, як культурних надбань, до певного етносу. За часів Київської Русі маємо проблемність у розмежуванні старослов'янських та киеворуських пам'яток, віднесення текстів, писаних у XI–XIII ст., до спільної східнослов'янської мови-основи – давньоруської. А насправді вже в той час виявляються виразні риси української мови, тому дослідники наполягають на трієміні церковнослов'янська мова української редакції (а не східнослов'янської чи руської). У XV–XVI ст. маємо проблему в розмежуванні українсько-білоруських пам'яток. Аналіз таких питань передбачає поєднання знань не лише мовних, а й історико-культурних.

Важливу роль відіграє робота з давніми текстами, зміст яких формує уявлення про нашу культуру, уклад життя, мислення в минулому. Також здобувачі на цих дисциплінах

пізнають пам'ятки, знайомляться з культурними діячами, які не були об'єктом вивчення інших дисциплін (історії, літератури тощо).

У курсі «Історія української літературної мови» у студентів поглиблюються знання про розстріляне відродження, оскільки одним із питань є нищення мовознавців за радянських часів.

Висновки та рекомендації.

Історико-лінгвістичні дисципліни не лише формують знання філолога, а й відіграють велике значення в наповненні історичної пам'яті, її актуалізації – допомагають глибше опанувати історичні події крізь призму становлення мови, пізнати культурно-матеріальний зміст нашого минулого. На підставі вищеприведеного вважаємо, що однією із стратегій має бути включення до шкільної програми з української мови історико-лінгвістичного аспекту, також доцільно було б увести курс з інформацією про походження української мови, основні етапи формування літературної мови з акцентом на руйнівну політику російської імперії та радянської влади до всіх спеціальностей вищої освіти, що сприятиме формуванню гідного ставлення до рідної мови. Також стратегічно важливо залишити вивчення історії України та української літератури як окремих навчальних предметів у школі, а не переймати пропозиції вивчати їх комплексно зі світовою історією та зарубіжною літературою. Вважаємо,

що останній підхід сприятиме лише абстрагуванню учнів від приналежності їх до українського етносу. Адже такий підхід нівелюватиме та стиратиме колективну історичну пам'ять, а тому й не сприятиме консолідації українців навколо свого минулого.

Перелік використаних джерел

1. Видайчук Т. Л. Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам'яті // Український педагогічний журнал. 2022/6. № 2. С. 48–63. Режим доступу: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41373/> (дата звернення: 15.01.2025).
2. Видайчук Т. Л. Значення історико-лінгвістичних дисциплін у системі підготовки вчителя-філолога / Педагогічний процес: теорія і практика. зб. наук. праць. 2015. Вип. 1–2, С. 67–71.
3. Видайчук Т. Л. Формування історичної пам'яті в учнів старших класів засобами підручників української мови / Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. Київ. Педагогічна думка. 2017. № 19. С. 47–57.
4. Видайчук Т.Л. Історія української мови у вимірах освітнього процесу початку ХХ століття // Мова: класичне – модерне – постмодерне. 2021. № 7, С. 50–67. Режим доступу: <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2021.7.50-67>. (дата звернення: 15.01.2025).
5. Довбня Л. Е. Педагогічна специфіка вивчення старослов'янської мови

студентами філологами в умовах кредитно-модульної системи // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2010. Вип.19. С. 43–49.

6. Довбня Л. Е. Історія української мовознавчої думки в педагогічній системі підготовки вчителя-філолога // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». 2013. № 28, 89–94.

7. Козловець М. А. Національна ідентичність як соціокультурний феномен // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка . 2011. Вип. 60. С. 3–11. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_3. (дата звернення: 15.01.2025).

8. Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива : монографія ; Нац. ун-т «Львівська політехніка» ; відп. ред. Василь Німчук. 2-ге вид., випр. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2018. 654 с.